
"ANADOLU'DA İSLÂMİYET", FUAT KÖPRÜLÜ ve SONRASI*

*

*Ahmet Yaşar Ocak***

ÖZET

Bu yazıda, bilimsel şahsiyeti ve bu çerçevede tarihçiliği, yalnız zamanında değil günümüzde de dünyaca müsellem M. Fuat Köprülü'nün bu yönleri üzerinde durulmayacaktır. Bu konuda bugüne kadar pek çok müspet menfi şey konuşulup yazılıp söylenmiştir. Sonuçta onun gelmiş geçmiş en büyük Türk tarihçisi olduğuna, Türk tarihinin yalnız belirli bir döneminin veya alanının değil, neredeyse bütün zamanlarının ve bütün alanlarının en büyük uzmanı, hattâ bazılarının mübeşşiri olduğuna şüphe yoktur. Ne yazık ki Türkiye böyle bir simayı bir daha belki hiç yetiştirmeyecektir.

Anahtar Kelimeler; Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Franz Babinger Türk Tarihçiliği.

* Bu yazı, 27 Mayıs 2006 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü'nün düzenlediği "Vefatının 40. Yılında M. Fuad Köprülü ve Türk Düşüncesindeki Yeri" isimli panelde yapılan konuşmanın makale halinde düzenlenmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Biz burada, onun hiç şüphesiz en önemli eserlerinin en ön sıralarında geldiğine şüphe bulunmayan, çoktandır klâsikleşmiş öncü bir eserinin, ehlinin çok iyi tanıdığı "Anadolu'da İslâmiyet" adındaki, Türk tarihçiliğinde metodolojik açıdan bizce çok mühim ünlü makalesinin üzerinde duracağız. Oradan yola çıkarak onun konu edindiği meselenin, yani Anadolu'nun İslâmlaşması tarihinin ondan sonraki durumuna, makalesinin meydana getirdiği tesirlere, açtığı yola ve günümüzde bu alanda neler yapıldığına veya daha doğrusu yapıp yapılmadığına kısaca da olsa bir göz atmaya çalışacağız. Şunu da hemen ekleyelim ki, bu yazı bir "Köprülü'ye güzelleme" değildir ama, Türk tarihçiliğinin günümüzdeki genç temsilcilerinin –özellikle de Türk din tarihi alanında çalışanlarının- onu artık unutmaya, hattâ bir kısmınca neredeyse sanki bilerek artık önemsenmemeye başladığı şu yıllarda, onun değerini yeniden vurgulamanın gerektiği inancıyla yazılmıştır. Aslında *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adındaki klâsik eserinin de, yukarıda belirttiğimiz çerçevede ele alınması mümkündür ve bunu yapmak da gerekiyor.

"Anadolu'da İslâmiyet" makalesini bir yazı konusu olarak seçmemizin sebebi, en başta, işlediği konuyu hâlâ üzerinde çalışılmakta ve çalışılacak olan çok verimli, çok zengin, tüketilmesi neredeyse imkânsız bir araştırma alanı haline getirmiş olması, araştırmacıların önüne gerek metod, gerekse muhteva olarak -ama daha ziyade metod olarak- çok mükemmel bir örnek sunmasıdır denebilir. Bütün bunların yanına, o zamana kadar tanınmayan pek çok kaynağı tanıtmak suretiyle büyük bir hizmet ifa etmesini de eklemek gerekir. Fakat bir başka sebep, tıpkı ünlü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* kitabı gibi, bu makalesinin de, o zamana kadar yalnız Arap ve Fars tasavvufu ve tasavvuf tarihi üzerinde çalışan Oryantalizmin dikkatini Türk tasavvuf tarihinin üzerine çekmiş olması ve bu tarihin ne kadar zengin olduğunu göstermesidir. Nitekim herkesçe mâlum olduğu üzere, XX. yüzyılın başlarından itibaren Türkoloji alanının Oryantalizm içinde giderek farkına varılan ve zenginleşen bir kol haline gelmesine paralel olarak, Türk tasavvuf tarihi münhasıran ilgi çeken ve hâlen de çekmeye devam eden bir alan olmuştur.

Köprülü bu makalesini, Franz Babinger'in "Anadolu'da İslâmiyet: İslâm tedkîkatının yeni yolları" isimli Almanca makalesini eleştirmek maksadıyla kaleme almıştı¹. Bilindiği gibi Babinger'in bu makalesi aslında, Berlin'deki mensubu bulunduğu Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nin 7 Mayıs 1921'deki açılış dersinin makale haline getirilmiş şekli olup, Ragıp Hulûsi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmûası*'nın 3. sayı-

¹ F. Babinger, "Der Islam in Kleinasien: Neue Wege der Islamforschung", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, Leipzig, 76 (1922), pp. 126-152.

sında yayımlanmıştır². Yine bilindiği gibi hemen müteakip sayıdan itibaren de Köprülü'nün makalesinin tefrikasına başlanmıştır³. Biz burada Babinger'in makalesi üzerinde durmayacak, sadece konuya bir giriş niteliğinde olmak üzere kısaca, onun bu makalede ileri sürdüğü, Köprülü tarafından da reddedilen tezleri sıralamakla yetineceğiz. Ünlü Alman şarkiyatçısı şunları ileri sürüyordu:

- 1- Mâverâünnehr hiçbir zaman ciddî anlamda Sünnîleşmemiştir.
- 2- İran hiçbir devirde Ehl-i Sünnet toprağı olmamıştır.
- 3- Anadolu Selçukluları Sünnî değil Şîî idiler.
- 4- Mevlevî tarîkatı koyu bir Ali-perest tarîkattır.

Aslına bakılırsa, makale baştan sona okunduğu takdirde rahatlıkla görüleceği gibi, Babinger bunları birer tez olarak değil, kesin müteârifeler olarak öne sürmekteydi. Köprülü bu tezleri önce metodoloji açısından eleştirdi. Çünkü ona göre Anadolu'nun dinî tarihinin "*müstakil ve mücerred bir küll halinde tedkiki mümkün olmayıp, Suriye, Irak, Âzerbaycan, Horasan sahaları da buna ilhak edilmeli*" idi. Yani Anadolu'nun dinî tarihi, bu sayılan mıntikalardaki dinî, mezhebî ve tasavvufî akımlarla ve çalkalanmalarla bağlantılı bir şekilde incelenmeliydi; oysa Babinger böyle yapmıyordu.

Bu temel ve mühim metodolojik yaklaşım çerçevesinde Köprülü, zikredilen makalesini yayımlamaktan maksadının aslında

"Anadolu tarih-i dinîsi hakkında şimdiye kadar elde edebildiği ve maatteessüf henüz etraflı bir şekilde neşrine vakit ve imkân bulamadığı tedkiklerden doğan bazı neticelerin mücmel bir sûrette arzından"

ibaret olduğunu ve neşrinden "*müstakbel tedkikat için bir fayda beklediğini*" belirttiikten sonra, şunları ilâve ediyor:

"Mösyö Babinger'in haklı olarak ilmen henüz tedkik edilmemiş sandığı pek çok mes'ele var ki, onlara ait tedkikatımız oldukça müsbet ve sarîh neticelere iktiran etmiş olmakla beraber, henüz gayr-i münteşir ve binâenaleyh

² Bk. "Anadolu'da İslâmiyet: İslâm tedkikatının yeni yolları" *DEFM*, 3 (1338), ss. 188-221.

³ Bk. "Anadolu'da İslâmiyet: Türk İstiflâsından Sonra Anadolu'nun Tarih-i Dinîsine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menba'ları", *DEFM*, 4 (1338), ss. 281-311 ; 5 (1338), ss. 385-420 ; 6 (1339), ss. 457-486. Bu makale, Franz Babinger'in aynı isimli makalesiyle çeviriyazım olarak peşpeşe ayrı bir kitap halinde bir indeksle birlikte yayımlanmıştır: F. Babinger-F. Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, yayına haz. Mehmet Kanar, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 138. Aslında bu neşrin, makalenin muhtevası üzerinde ve mevzuun Köprülü sonrası durumu hakkında genişçe analitik bir sunuş yazısıyla birlikte ve daha derli toplu olarak ilmî usulle yeniden yayımlanması kanaatimizce bir ihtiyaç haline gelmiştir

herkesçe meçhuldür. Bu küçük taslakta onların mücmelen arzı, üzerinde yürünen sâhanın nereleri(nin) az çok tenevvür ettiğini ve nereleri(nin) büsbütün meçhûl kaldığını göstererek müstakbel mütetebbi'leri bir takım lüzumsuz yorgunluklardan kurtarabilirse, mevzûun tenvîrine doğru mühim bir adım atılmış demektir".

Bu satırlardan anlaşılıyor ki, Köprülü Anadolu'nun dinî tarihi konusunda geniş bir monografinin hazırlıklarını yapmış, fakat yoğun meşguliyetleri sebebiyle bunu kitap haline getirememiştir. Bununla beraber o, adı geçen makalesiyle bu konunun aslında ne kadar mümbit ve önemli bir araştırma sâhası olduğuna işaret ederek gelecek araştırmacıların dikkatini çekmek istemiştir. Büyük âlim, ne yazık ki bitmemiş bu makalesinde ayrıca sâhanın henüz daha zamanın Şarkiyat âlemince bilinmeyen, dolayısıyla kullanılmayan kaynaklarının da teferruatlı ve eleştirel tanıtımlarını dipnotlarında vermek sûretiyle, hem gerçekten bir kitabın hazırlığını yaptığını gösteriyor, hem de kendi tâbiriyle "müstakbel mütetebbi'ler" in işini büyük ölçüde kolaylaştırıyordu. Anadolu'yu kuşatmakta olup, sözünü ettiği bölgelerdeki akımlar bağlamında Anadolu'daki münhasıran tasavvuf akımlarını, tarikatları ve bu çerçevede önemli bazı sufileri incelediği bu makalesinde Köprülü, Babinger'e mukabil -bugün ne yazık ki üzerinde durulup ciddiyet ve ehemmiyetle tahkik edilmeyen- şu tezleri ileri sürmekteydi:

1- Selçuklular'dan evvel İslâm âleminde şiddetle hükümran olan sufi cereyanlar, halk ve güzideler arasında Sünnîlik unvanı altında bile Şîf ruhunu kuvvetle yaymış ve muhafaza etmiştir.

2- Bu hususta sufilik cereyanlarının şehirlerdeki tecelliyatı, yabancı harslara lâkayd olan Türkmen zümreleri arasındaki tecelliyatından farklıdır.

3- İran'da İlhanîler devletçe Sünnîliği desteklemesine rağmen koyu ve alttan alta Nizârî İsmailî propagandası işlemiştir. Bu meyanda Nizârî-i Kuhistanî ve XIV. yüzyıldaki Hasan Cevrî hareketi çok önemlidir⁴.

4- Bilhassa Fazlullah-ı Hurûfî'nin katlinden sonra Anadolu'ya dağılan Hurûfîler, muhtelif tarikatlar içerisine sızarak alttan alta Hurûfiliğin itikadını yaymışlar ve bunda başarılı olmuşlardır.

Köprülü işte bu gerçekten çok mühim ana tezler çerçevesinde, Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemindeki pek çok sufi akımı, sufîyi ve mensu-

⁴ Yakında bu konuda yayımlanmış olan şu kitap, Köprülü'nün daha o zaman meseleyi nasıl fark ettiğini ortaya koymaktadır: Nadia Eboo Jamal, *Surviving the Mongols: Nizârî Quhistânî and the Continuity of Ismaili Tradition in Persia*, The Institute of Ismaili Studies, I. B. Tauris Publishers, London 2002.

bu buldukları tarikatları, Sünnî ve -pek sık kullandığı- "Şîî-Bâtınî" terimiyle (Fransızca yazılarında "hétérodoxe" kelimesini kullanır) ifade ettiği iki ana akım ve özellikle sonuncusunun türevleri olan diğer değişik akımlar içinde ele alır. İşte bu çerçevede "Anadolu'da İslâmiyet" makalesinin geniş repertuarında şu ana konuları ve meseleleri görmek mümkündür:

* Anadolu'da Muhyiddin Arabî mektebi (*Vahdet-i Vücut*) ile Horasan mektebi (Melâmetiyye) içindeki tarikat ve sufiler ve sistemleri, her iki tasavvuf mektebinin sonraki tesirleri,

* İkinci mektep çerçevesinde Kalenderiyye ve Haydariye tarikatları,

* Selçuklular zamanındaki Anadolu şehirlerinde tasavvuf akımları ve önde gelen, etkili temsilcileri,

* Fütüvvet ve Ahîlik kurumları, Anadolu tarihindeki önem ve rolleri,

* Mevlânâ Celâleddin ve Mevlevîlik,

* Babaîler hareketi ve sonuçları, hareket içinde yer alan Sarı Saltık ve Barak Baba gibi önde gelen şeyhler,

* Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında tarikatların, sufilerin rolü (Türkmen babaları, Ahîler),

* Bektaşîliğin teşekkülü meselesi, Bektaşîlik, Halvetîlik ve Rifâîliğin tarihi,

* XIV. yüzyılda İsmâîlîliğin tesiri altında İran'da meydana gelen Serbedarlar, Hasan Cevrî ve Fazlullah Hurûfî hareketleri ve Anadolu'daki tesirleri,

* XV. yüzyılda Seyyid Kasımu'l-Envar hareketi ve Hurûfîlik'le ilişkisi, bu çerçevede Nîmetullahîler, Nurbahşîler ve bunların Anadolu'daki faaliyetleri,

* Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında İran'da Şîîliğin gelişmesi ve Sünnîliğin İran'dan tasfiyesi.

İşte Köprülü'nün ehemmiyetle dikkat çekerek temas ettiği bu konulardan bazıları gerçi daha önce *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* kitabında da ele alınmıştır ama, bu defa hem onlar daha geniş, daha yetkin ve daha zengin bir literatür bağlamında ele alınmış, hem de yeni bazı konular gündeme getirilmiştir. Onun bu makalede Babinger'e karşı ileri sürdüğü tezlerin, mü-tâlâaların ve vardığı sonuçların pek çoğu günümüzde de doğrulanmaktadır ve bunların üzerinde derinlemesine çalışmak, genişletmek, Anadolu'nun dinî tarihini lâyıkiyle anlayabilmek için en az Sünnî akımlar kadar, şahsiyetler ve hareketler kadar gereklidir. Aksi halde yapılan şey, Anadolu'nun tam

bir dinî tarihini ortaya çıkarmak yerine, yalnız Sünnîliğin tarihini, veya Sünnîliğin tarihini de ortaya koymadan, yalnız bu sayılanların tarihi meydana konulmuş olur. Bu ise hiçbir işe yaramaz.

Kısaca söylemek gerekirse, yukarıda da belirtildiği üzere, Köprülü'nün "Anadolu'da İslâmiyet" makalesi, gerçekten çok önemli, çok geniş ve çok mümbit bir araştırma alanının kapısını açmıştır. Türkiye'de henüz, söz konusu makalenin işaret ettiği şu yığınla mesele, vefatının üzerinden geçen şu kadar zamana karşılık, hâlâ uzmanlarını beklemektedir. Öyle görünüyor ki, bu konularla uğraşabilecek gerekli donanım -en azından teorik olarak- sahip bulunmaları gereken- bilhassa İlahiyat Fakültelerindeki din ve tasavvuf tarihçileri, bu konularla uğraşmayı sanki bir olumsuzluk, Türk tarihine, Müslüman Anadolu'nun tarihine bir saygısızlık olarak görmekte ve sanki "mukaddesin telvîsi" (kutsalın kirletilmesi) gibi değerlendirmektedirler. Onlar yalnızca Sünnî tasavvuf akımlarının, mutasavvıfların ve tarikatların tarihiyle, o da sadece Osmanlı dönemi çerçevesinde uğraşmaya yoğunlaşmakta ve Anadolu dinî tarihinin belirtilen bu çok mühim konularının sanki özellikle yanına uğramaktan kaçınmaktadırlar.

Türk tarihinin çoğu sâhasında olduğu gibi, Köprülü'nün Anadolu'nun din tarihi alanındaki katkılarının büyüklüğü, değeri, yol göstericiliği, kesinlikle her türlü izahtan vârestedir. Hiç şüphesiz her âlim gibi, zaman ve bu arada bilimsel araştırmalar ilerledikçe, yeni kaynak ve belgelere ulaşıldıkça, onun da görüşlerinden ve tezlerinden, mütâlâalarından bazılarının isabetli olmadığı meydana çıkabilir, hattâ çıkmaktadır, ama bunlar usûlünce eleştirilebilir⁵. Bu son derece tabiidir ve herkes için geçerlidir. Ama unutmamalıdır ki, o, bu alan henüz kimsenin dikkatini çekmediği ve kaynaklarının yerince, hatta hiç bilinmediği bir dönemde yazmıştır. Bugün Köprülü'nün

⁵ Msl. bk. Ahmet T. Karamustafa, "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. A. Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005, ss. 61-88. Yazar bu makalesinde Köprülü'nün ve bu satırların yazarının bazı görüşlerini -hepsi isabetli olmamakla beraber- eleştirmekte ve değişik yorumlar öne sürmektedir.

İlginçtir ki Köprülü, bu büyük âlim, bütün bu dinî-tasavvufî akımlar, hareketler ve sufiler içinde, Tâcu'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî'den, Vefâiyye tarikatından, bunun Anadolu'daki temsilci ve tesirlerinden ve bağlantılarından bahsetmez. Bu önemli husus herhalde dikkatinden kaçmış olmalıdır. Oysa bugün bu zatın ve tarikatının gerek Selçuklu, gerekse erken Osmanlı ve müteakip devirlerdeki tesirlerinin ne kadar önemli olduğunu artık biliyoruz. Hatta bu tarikat ve tesirlerini, temsilcilerini ve bağlantılarını iyi anlamadan, Anadolu'nun popüler sufi akımlarını ve mensuplarını anlamının mümkün olmayacağını söyleyebiliriz. Vefâiyye'nin önemi konusunda tarafımızdan yayımlanan şu makaleye bakılabilir: "The Wafâ'î Tariqa (Wafâiyya) during and after the period of the Seljuks of Turkey: A new approach to the history of popular mysticism in Turkey", *Mésogeios*, 25-26 (2005), pp. 209-248

kitap ve makaleleri, vefatından şu kadar yıl sonra bile defalarca yeniden yayımlanmakta, hattâ İngilizce'ye çevrilip basılmaktadır⁶. Sadece bu bile onun değerinden hiçbir şey kaybetmediğini göstermeye yeter. Peki ya Köprülü sonrası? Ondan sonra ne oldu?

Köprülü'den sonra merhum Abdülbaki Gölpınarlı'nın Mevlânâ ve Yunus Emre'nin eserlerine, Bektaşilik ve Alevîliğe yönelik kaynak tercüme ve neşirlerini, Melâmîlik, Mevlânâ ve Mevlevîlik, Bektaşilik üzerine çeşitli monografilerini herhalde hatırlatmak fazladan olacaktır. Bugün bu saydığımız alanlarda ne Türkiye'de ne de Batıda, Gölpınarlı'nın katkılarının çapında veya üzerinde çok fazla bir şey yapıldığını pek söyleyemeyiz. İngiliz, Alman ve özellikle Fransız Oryantalizmi, Selçuklu ve münhasıran Osmanlı dönemi tasavvuf tarihiyle ilgili araştırmalara geniş ölçüde yönelmiş ve hiç şüphesiz bazı önemli katkılarda bulunmuştur. F. W. Hasluck'un, J. Kingsley Birge'nin, sonra H. J. Kissling'in ve I. Mélikoff'un popüler tasavvuf üzerindeki çalışmaları, bir sonraki neslin araştırmaları belli ölçüde alanı zenginleştirmiştir.

1980'lerden itibaren Fransa ve Amerika'da yükselişe geçen Osmanlı dönemi tasavvufuna yönelik araştırmalar, bazı verimli sonuçlar ortaya koyduğu gibi, yeni problemleri de gündeme taşıdı. Bu tamamen ayrı bir inceleme konusudur. Kısaca şu söylenebilir ki, Batıda yalnız tarihçiler değil, antropolog ve sosyologlar da bu alana ilgi duymaya başladılar. Tarikat araştırmaları hızlandı ve bu konularda bazı tezler yapılır, kitap ve makaleler yayımlanır oldu. Osmanlı dönemi ve sonrası tasavvuf tarihi, Fransa'da Alexandre Popovic ve ekibinin öncülüğüyle, değişik aralıklarla, Bektaşilik, Nakşibendilik ve Melâmîlik vb. tek tek tarikat monografilerine yönelik uluslararası sempozyumlara ve yayınlara konu teşkil etmiştir. Ayrıca o ekibe dahil genç araştırmacılar tarafından Bektaşilik ve Halvetilik konusunda ciddi monografiler de yayımlanmıştır⁷.

Türkiye'ye gelince, 1980'lere kadar Anadolu'da İslâmiyet'in tarihi, neredeyse A. Gölpınarlı'yla sınırlı kaldı. Üniversitelerin tarih bölümleri, Ö. Lütfi Barkan'ın 1942'de yayımlanmış olup artık klâsikleşmiş ünlü makalesi⁸ ile,

⁶ California Üniversitesi'nden Gary Leiser, Köprülü'nün bazı kitap ve makalelerini İngilizce'ye çevirip peyderpey Amerika'da yayımlamaktadır. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* da çevrilmiş olup, baş tarafına İndiana Üniversitesi'nden, Orta Asya din ve tasavvuf tarihi uzmanı Devin DeWeese tarafından yazılan eleştirel bir sunuş yazısıyla henüz yayımlanmıştır.

⁷ Msl. bk. Nathalie Clayer, *Mystiques, Etat & Société: Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XV e siècle a nos jours*, E. J. Brill, Leiden 1994.

⁸ "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, c. II, ss. 279-353.

Semavi Eyice'nin çok önemli iki zâviye monografisi⁹, ve Osman Turan'ın bazı yazıları hariç tutulursa¹⁰, bu alanla neredeyse hemen hiç ilgilenmiş görünmüyorlar. 1981'de Suraiya Faroqhi'nin daha çok sosyo-ekonomik tarih ağırlıklı bir Bektâşi tarikatı monografisi ile¹¹, aynı yılda Osman Çetin'in vakıf müesseseleri ağırlıklı kitabını bir istisnâ sayabiliriz¹². Fakat 1982'lerden itibaren eski Yüksek İslâm Enstitüleri'nin yeni üniversite kanunu gereği İlahiyat Fakülteleri haline dönüştürülmesiyle birlikte, Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi alanına, özellikle şeyh, tekke ve tarikat monografileri doğrultusunda dikkat çekici bir yöneliş ortaya çıktı. Hatta bir süre sonra tasavvuf tarihi alanına tahsis edilmiş dergiler yayımlanmaya başlandı¹³.

1980 sonrası, Mevlevîlik ve Bektâşîlik araştırmaları, bir iki çalışma hariç, ciddî ve sağlam nitelikli olmayan, spekülâtif, apolojetik ve ideolojik nitelikli akademik ve popüler makale ve kitaplara dönüştü, ki bu apayrı bir eleştiri konusudur¹⁴. İlahiyat fakültelerinde tasavvuf ve tasavvuf tarihi alanında yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, yahut müstakil araştırmaların önemli bir kısmının, daha ziyade malzeme bolluğu sebebiyle, Osmanlı dönemine yoğunlaştığı görülür. Bu Osmanlı dönemi tarihçiliği adına sevindirici olmuştur¹⁵. Çünkü, daha önce başka bir yerde de ifade ettiğimiz üzere,

⁹ Msl. bk. "Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi", *Türkiyat Mecmûası*, XV (1969), ss. 211-246.

¹⁰ Msl. bk. "Selçuklu Türkiyesi din tarihine ait bir kaynak: *Fustâtu'l-Adâle fi Kavâidi's-Saltana*", *Fuad Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprülü)*, İstanbul 1953.

¹¹ Bk. *Der Bektâshi-Orden in Anatolien vom spaeten fünfzehnten Jahrhundert bis 1826*, Wien 1981. Türkçesi: *Anadolu'da Bektâşîlik*, çev. Nasuh Barın, Simurg, İstanbul 2003. Türkçe'sinde Almanca'sında olmayan ek bir "Sonuç ve Değerlendirme" kısmı vardır (ss. 183-196).

¹² *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Mârifet Yay., İstanbul 1981. Bu kitapla ilgili tarafımızdan yazılan bir eleştirel tanıtma yazısı için bk. "Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı (Osman Çetin) isimli esere dair", *Hareket*, sayı: 24, Eylül 1981, 77-80.

¹³ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mensuplarınca yayımlanan ve bugüne kadar 13 sayısı çıkan *Tasavvuf* adlı dergiyi özellikle zikretmek gerekir. Bu sonuncular da bazen apolojetik nitelikli yazılar da yayımlanmasına rağmen, bazen de ciddî yazılara rastlanıldığı göz ardı edilemez.

¹⁴ Konya Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'nce geleneksel hale getirilen millî ve milletlerarası Mevlânâ sempozyumlarıyla ilgili kitaplarda yer alan bildirilerin büyük çoğunluğu, hiç bir derinliği ve orijinalliği olmayan, bir beyti veya kıt'ası üzerine sayfalarca temelsiz spekülasyon üreten, ama Mevlânâ ve Mevlevîlik araştırmalarına hiçbir katkı yapmayan, sıradan, apolojetik metinlerle doludur. Durum, Hacı Bektaş-ı Veli ve Yunus Emre sempozyumları bildirileri için de çok farklı değildir.

¹⁵ Osmanlı öncesine dairse, bilebildiğimiz kadarıyla biri Büyük Selçuklu, diğeri Anadolu Selçuklu dönemi din tarihi konusunda sadece iki monografi yayımlanmıştır: Bk. Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti, Tarih ve Tabiat Vakfı*, İstanbul 2002; Seyfullah Kara, *Selçukluların Dinî Serüveni: Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, Şema Yayınevi, İstanbul, Ocak 2006. Bu sonuncusu Anadolu Selçuklu Devleti dönemi Anadolu'sunun nasıl bütünüyle Sünnî bir yapıya sahip bulunduğunu ispata yönelik, kaynakları tahlil ve metodik sorgulama yoluna

Osmanlı dönemi bilim, din ve düşünce tarihi, gerek Edebiyat Fakülteleri Tarih, Felsefe, Sosyoloji ve Antropoloji bölümlerinin, gerekse İlahiyat Fakülteleri'nin ilgi alanına girememiştir. Oysa 1980 ve özellikle 1990 sonrası, bazı sebeplerle bu durum değişti. Ancak, ne var ki, araştırmacı ve yayın adedinin çoğalmasına rağmen, kalite bakımından Köprülü ve Gölpınarlı'nın çalışmalarının kalitesinin ötesine geçildiğini görmek bir yana, onların mesaisiyle kantite olarak da kıyaslanabilecek çalışmaların yapıldığını söylemek zordur¹⁶. Bunun bizce en başta gelen sebebi ise, Köprülü'nün ortaya koyduğu metodolojiden, onu geliştirmek, hattâ yeni katkılarda bulunmak şöyle dursun, belli bir takım sebepler yüzünden bütünüyle inhiraf edilmiş olmasıdır. Bu çerçevede Mikâil Bayram'ın XIII. yüzyıl Anadolu'sunun kompleks din tarihini sadece Ahî Evren etrafında döndüren çalışmalarını hatırlatalım. Bugün genç araştırmacılar Köprülü'nün eserlerini ya dikkatle okuyup anlamıyorlar, veya, sırf literatürde eksiklik olmasın diye, yayınlarının şurasında burasında sıradan referanslar olarak en olmadık yerlerde ve konularda yasa savma kabilinden dipnot olarak gösteriyorlar.

Anadolu'nun Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi din tarihi alanında –genellikle İlahiyat Fakültelerinde– yapılan tezlerin ve yayımlanan çalışmaların ortak karakteristiği, modern tarihsel yaklaşım ve yöntemlere, özellikle tasavvuf tarihi için olmazsa olmaz sosyal tarih disiplinine, bu çerçevede çok gerekli olan sosyal taban analizlerine, bu alandaki yeni eğilim ve gelişmelere, kısaca tarihçilik mesleğine yabancı danışmanlar tarafından yönetiliyor olmasıdır.

Bu yüzdendir ki, bu tezler ve yayınlar, profesyonel tarihçi kafasıyla çalışılmak, problemler mevzulara yönelmek yerine, yine daha önce bir vesile ile ifadeye çalıştığımız gibi, "Cumhuriyet döneminde kanun dışı ilan ve aforoz edilen tasavvufun, şeyhlerin, tarikat ve tekkelerin âdetâ rehabilite edilmesine adanmış" apolojetik ve tezli çalışmalardır. Bir çok araştırmacı, genç doktorant ve danışman bu sebeple seçici davranmakta veya davrandırılmakta, problemler meselelere ya temas etmemekte veya bir takım te'villerle geçiştirmeye çalışmaktadır. Hattâ bundan da öteye, ele aldığı konuyla âdetâ özdeşleşerek onu kutsallaştırmakta ve problemsiz, kusursuz, son derece ideal, ütöpik bir tablo çizmeye çalışmaktadır. Nitekim son yıllarda bu tarz

başvurmadan kullanan, Anadolu'nun dinî tarihini müstakil bir olgu gibi ele alan, hissettirmemeğe çalışmakla birlikte, önyargılı bir çalışmadır ve tarihsel metodoloji açısından zayıftır.

¹⁶ Bu konuda tarafımızdan yayımlanan iki değerlendirme yazısı için bk. "Bir eleştiriye cevap yahut Türkiye'de din ve tasavvuf tarihi araştırmalarının bazı zaaflarına dair", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 37, Kasım 1995, 5-14; "Türkiye'de 1980 sonrası tasavvuf tarihi araştırmalarına genel bir bakış", *Toplumsal Tarih*, sayı: 108, Aralık 2002, ss. 10-19.

bir Selçuklu veya Osmanlı dönemi din ve tasavvuf tarihi tablosu yaratılmaya çalışıldığı, gözden kaçmamaktadır.

Sonuç olarak Anadolu'nun dinî tarihi üzerinde bugün genellikle İlahiyat Fakülteleri mensuplarınca yürütülen çoğu çalışmalarda, Köprülü'nün metodolojisinden çok belirgin, hattâ maksatlı bir inhiraftan giderek yaygınlaştığını, onun ve Gölpınarlı'nın çalışmalarının ortaya koyduğu doğru ve sağlam sonuçlara bile itibar edilmeyerek bunların neredeyse yok sayılmaya başlandığını, bu alanın âdetâ gerçek kâşifleri ve âlimleri edasıyla, rahatsız edici bir savunmacılık eşliğinde, alana hiçbir ciddî katkı getirmeyen araştırmalar yayımlandığını görmek üzüntü verici olmaktadır.

Bu ifadelerimiz, yukarıda da değindiğimiz üzere, Köprülü'nün ve Gölpınarlı'nın hiç eleştirilmeden taklit edilmesi gerektiği şeklinde yorumlanırsa yanlış olur. Çünkü böyle bir tutum her şeyden evvel bilimsel zihniyete aykırıdır. Bilimsel gelişme "idol" yaratmayı kabul etmez. Bu itibarla amacımız Köprülü'nün metodunun ve vardığı sonuçların hiç sorgulanmadan, körü körüne taklidi değildir; ama onun metodunun genel çizgisi itibariyle hâlâ sağlam olduğunu vurgulamaktır. Onun metodu, bugün bile Anadolu'nun dinî tarihi alanında çalışmak isteyenlere daima ışık tutacak niteliktedir.

Bizim ne üniversitemiz, ne de ilgili araştırma kurumlarımız bugün bu iki büyük âliminin kıymetini yeterince takdir edebilmiş görünmüyorlar. Bugün bildiğimiz kadarıyla, onların adına kurulmuş ne bir enstitü, ne de bir araştırma merkezi vardır. Hattâ "Türkiye Selçukluları" tarihinin hâlâ yeri doldurulamayan büyük uzmanı Osman Turan için de aynı şey söz konusudur. Bugün onların ve Türk tarihinin başka alanlardaki diğer değerli âlimlerinin kütüphaneleri ve yıllarca göz nuru dökerek kaleme aldıkları çalışmalarının müsveddelerinden oluşan evrakları nerelerdedir, ne acıklı durumlara düşmüştür? Oysa tıpkı Batı üniversitelerinde olduğu gibi, onların evrakları, adlarına kurulan enstitü veya araştırma merkezlerinde muhafaza altına alınmalı ve sonraki kuşaklara örnek oluşturmalı, en azından sarfettikleri mesainin değerini ve önemini kavrattırmalıydı. Artık giderek âdetâ birer ticarî işletme durumuna geçen Türk Üniversiteleri, bu kadirşinaslığı göstermekten çok uzaktırlar.

Bilimsel gelişme çok iyi bilindiği üzere, kendi içinde durmadan yenilenecek teessüs eden bir gelenek işidir. Türkiye üniversiteleri en azından tarih alanında bu geleneği tesis edememiştir. Bu gelenek olmadıkça da bilimsel gelişme olmaz, Köprülü, Gölpınarlı ve O. Turan gibi âlimler yetişmez ve yetişmemektedir. Ne yazık! □